

Володимир ЦИГИЛИК,
Володимир КАСЮХНИЧ

ЧЕРНЯХІВСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ БІЛЯ СЕЛА ТАРАСІВКИ

Для в'яснення питань походження і ранніх етапів розвитку слов'ян важливе значення має відкриття та дослідження черняхівських пам'яток басейну Верхнього Наддністров'я та Західного Побужжя. Розуміння такого складного і незвичайного етнокультурного витвору, яким була черняхівська культура, кидає нові штрихи на картину етнокультурної ситуації напередодні ранньослов'янського періоду нашої історії. До списку пам'яток черняхівської культури в Західному Побужжі додається поселення біля с. Тарасівка Пустомитівського р-ну Львівської обл.

Поселення досліджувалось археологічною експедицією Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (колишнього Інституту суспільних наук АН УРСР) – у 1978 та 1982 роках. Воно розташоване на західній околиці села в ур. Підліс, яке являє собою лагідний південний схил, що тягнеться в західному напрямі, в сторону с. Верхня Білка. З півдня простягається болотиста долина, а по північному його краю проходить дорога Тарасівка – Верхня Білка, з правої сторони якої знаходиться сільське кладовище.

Поселення починається від крайніх хат с. Тарасівка і тягнеться вздовж схилу на захід

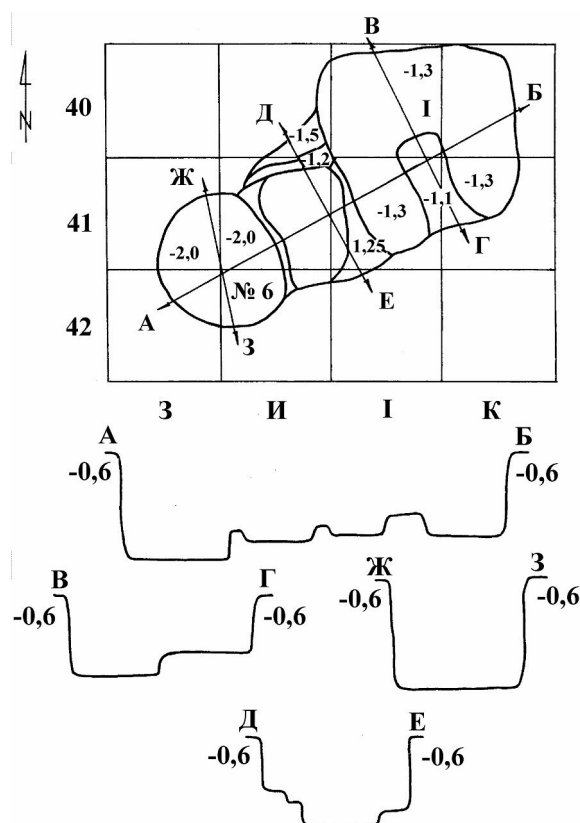

Рис. 1. Тарасівка. 1978. План і перерізи житла I та ями № 6
Fig. 1. Tarasivka. 1978. Plan and cross-sections of the dwelling I and pit № 6

смугою в 120-150 м на довжину до 400 м. В центральній частині пам'ятки, де меліоративна траншея перерізала заглиблену споруду, у 1978 р. розбито контрольний розкоп розміром 8 x 10 м. В 1982 р. роботи велись в західній частині поселення. В процесі робіт стверджено, що чорнозем доходить до глибини 0,6-0,7 м від поверхні, а потім поступово змінюється бурим суглинком. На глибині 0,8-0,9 м суглинок змінюється глиною. Знахідки в основному зустрічаються на глибині 0,4-0,6 м від поверхні. Всього за два польових сезони на площі 480 м² відкрито п'ять житлових споруд та вісім господарських ям.

Житло I розташоване в південній частині розкопу. Його контури простежено на глибині 0,6 м від сучасної поверхні, де воно виділялось своїм заповненням на тлі оточуючого бурого суглинку. Воно являло собою дві з'єднані між собою заглиблені камери, які разом утворювали споруду неправильної форми, що була витягнута по лінії північний схід – південний захід.

Основна частина житла була напівземлянкою, близькою до чотирикутної в плані, орієнтованою двома стінками за сторонами світу. Вирізані в материкові стінки були вертикальними, долівка рівна, материкова. Під південною стінкою знаходився вирізаний

виступ-підвищення майже чотирикутної форми, витягнутий всередину житла. Його розміри 0,8 x 1,6 м, висота 0,4 м над рівнем долівки.

Розміри напівземлянки: 3,4 x 3,4 м, глибина – 1,5 м від сучасної поверхні.

З західної сторони до напівземлянки примикала дещо менша за розмірами прибудова, яка звужувалась в західному напрямі. В порівнянні з напівземлянкою вона менше заглиблена (1,35 м від сучасної поверхні). Під північною стінкою прибудови знаходились материкові

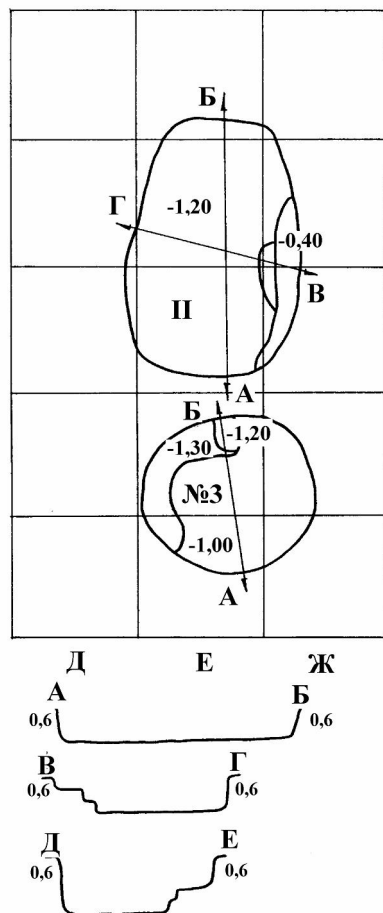

Рис. 2. Тарасівка. 1978. План і перерізи житла II та ями № 6
Fig. 2. Tarasivka. 1978. Plan and cross-sections of dwelling II and pit № 6

підступу на фоні бурого суглинку. Житло являло собою землянку овальної в плані форми, витягнуту з півночі на південь. Її розміри: 3,2 x 3,7 м. Вирізані в материк стінки в південній частині землянки вертикальні, а в північній – дещо звужені донизу, дно рівне материкове, заглиблене на 1,6 м від поверхні. Під стінками проходив материковий виступ шириною 0,85-0,4 м, що підносилося на 0,35 м над дном землянки. У південно-східній частині під стінкою простежено ще один материковий виступ шириною 0,4 м, що підносилося на 0,35 м над нижнім виступом.

Виступи служили опорою, на яку могли класти дерев'яне перекриття, що утворювало долівку житла. Необхідність в такій дерев'яній долівці існувала, оскільки нижче ґрунт був болотистий і тут просочувалася вода. Рештки такого перекриття здається простежено, оскільки в заповненні житла над дном знайдено багато кусочків обгорілого дерева. В північній частині дна житла була викопана яма майже округлої в плані форми з прямовисними стінками та рівним дном. Діаметр ями 1,3 м, глибина 0,4 м від рівня дна (рис. 3).

33 виступи-останці, що залягали один над одним, утворюючи
34 східці – вхід до житла. Нижня східка розміром 0,7 x 1,7 м
35 підносилась на 0,2 м над долівкою; верхня розміром 0,5 x 1,5 м мала висоту 0,2 м над рівнем нижньої. На дні
прибудови була викопана яма неправильної форми
розміром 2,0 x 1,2 м, глибиною 0,2 м від рівня дна (рис. 1).

Напівземлянка разом з прибудовою була заповнена чорною “жирною” землею, перемішаною з дрібними кусочками обмазки, вугликами. На глибині 0,6 м від сучасної поверхні залягало скупчення обмазки. В заповненні виявлено значну кількість ліпної (75 %), трохи гончарної кераміки, а також кам'яні бруски, залізний серп, кістяні ковзани.

36 Житло II знаходилося в північній частині розкопу. Його контури простежено на глибині 0,6 м від сучасної поверхні на фоні бурого суглинку.

37 Житло являло собою напівземлянку овальної в плані форми, витягнуту з півночі на південь, з дещо звуженим північним краєм. Вирізані в материк майже прямовисні стінки плавно переходили в рівну долівку.

В південно-східному куті напівземлянки простежено материковий виступ-східці, що служили входом до житла. Нижня східка розміром 0,25 x 0,5 м підносилась на 0,15 м над долівкою. Над нею підносилась на 0,12 м друга східка шириною 0,3 м та довжиною 1,6 м.

Розміри житла: 2,7 x 4 м; глибина – 1,3 м від сучасної поверхні (рис.2).

В заповненні, яке являло собою чорну землю, перемішану з вугликами, кусочками обмазки, виявлено уламки ліпної та гончарної кераміки, два пряслиця, тваринні кістки.

Житло III знаходилося в 0,3 м на захід від житла II.

Його контури простежено на глибині 0,65 м від сучасної

Житло заповнене чорною жирною землею, перемішаною з великою кількістю вугликів, шматків обмазки, камінням. В заповненні виявлено уламки ліпної та гончарної кераміки, тваринні кістки, залізну фібулу підв'язного типу.

Житло IV являло собою напівземлянку овальної форми, витягнуту зі сходу на захід. Його розміри 2,2 x 4,0 м. Вирізані в материк стінки були прямовисними і добре збереглися. Долівка рівна, материкова, заглиблена на 0,6 м від рівня виявлення, або на 1,2 м від сучасної поверхні.

Близько західного краю на долівці знаходилась яма майже округлої форми розміром 0,65 x 0,75 м з вирізними в материк вертикальними стінками та рівним дном, заглибленим на 0,5 м від рівня долівки. З східної сторони від краю ями спостерігалось незначне заглиблення долівки. Друге заглиблення розміром 0,5 x 0,7 м знаходилося в південно-західному куті. Під східною стінкою знаходився материковий виступ шириною 0,8 м та довжиною 0,9 м, на якому

спостерігались сліди виступів-східець. В гумусному заповненні житла виявлено значну кількість ліпної (63 %) та значно менше гончарної кераміки, орнаментоване пряслице та залізну фібулу підв'язного типу.

Житло V простежене на глибині 0,6 м від сучасної поверхні. Це легко заглиблена споруда, що мала видовжену, близьку до чотирикутної форму, орієнтована зі сходу на захід. Її розміри 3,2 x 5,4 м. Вирізані в материк стінки були прямовисними з плавним переходом в материкову долівку, заглиблену на 0,9 м від сучасної поверхні. Посередині долівки житла знаходилась яма майже округлої форми розміром 2,0 x 2,1 м. Материкові стінки ями донизу трохи звужувались і переходили в дещо вгнуте дно, заглиблене на 0,4 м від рівня долівки.

У заповненні житла знайдено уламки ліпної і гончарної кераміки, кістки тварин. Слід відзначити, що ліпної кераміки було менше від гончарної (49 %). З окремих знахідок слід назвати залізну пряжку.

Вона виготовлена з округлого в

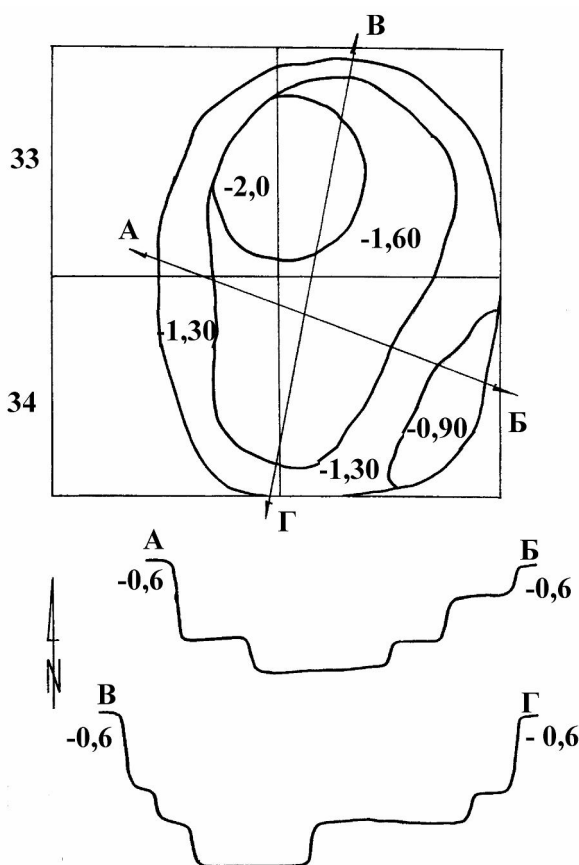

Рис. 3. Тарасівка. 1978. Ур. Підліс. План і перерізи житла III
Fig. 3. Tarasivka. 1978. Place Pidlis. Plan and cross-sections of dwelling III

перерізі залізного стержня. Рамка пряжки чотирикутна з нерівними сторонами. Язичок закріплений на коротшій стороні. Розміри пряжки 2 x 2,7 см.

Житлові споруди з поселення в Тарасівці такі ж самі, як і на інших селищах Верхнього Наддністров'я та Західного Побужжя. Заглиблені житла виступають на поселеннях в Ріпневі, Бовшеві, Неслухові, Чижикові, Свіржі, що відбиває характер житлових споруд цілого регіону [Баран, 1981, с. 55-57; Цигилик, 1993, с. 35-36; 1996, s. 283].

Поруч з житловими спорудами розміщались господарські ями, а одна навіть частково перетиналась з житлом I.

Господарські ями (№ 1, 3, 5, 6) однотипні: вони округлі, мали майже прямовисні стінки та рівне дно і тільки в ями № 3 стінки дещо звужувались донизу та переходили у трохи вгнуте (заглиблене) дно. Діаметр ям виносив 2,2-2,5 м, глибина 1,6-2,2 м від сучасної поверхні.

Привертає увагу яма № 4, що знаходилась поруч з житлом III. Вже на глибині 0,65 м від сучасної поверхні простежено суцільний шар обмазки товщиною 20 см, що понижувалась до середини. Під обмазкою простежено контури ями округлої форми діаметром 2,6 м з виступом в західну сторону. Виступ відділявся від ями ледве помітним підвищенням. Майже вертикальні стінки ями переходили в рівне материкове дно, заглиблене на 1,5 м від сучасної поверхні (рис. 4).

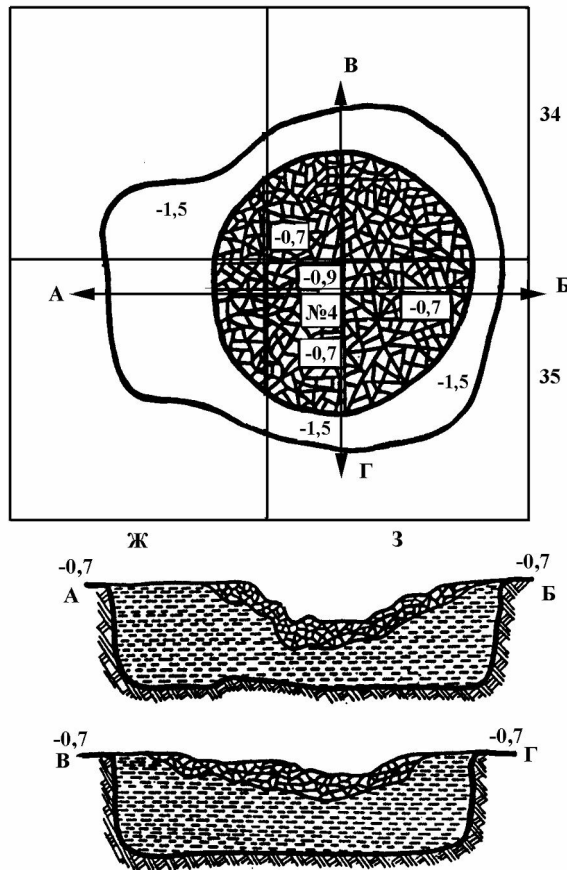

Рис. 4. Тарасівка. 1978. Ур. Підліс. План та переріз ями № 4

Fig. 4. Tarasivka. 1978. Place Pidlis. Plan and cross-sections of pit No. 4

Основним матеріалом з заповнення ями є уламки ліпної та гончарної кераміки, причому ліпна кераміка виступає в значно меншій кількості.

Серед об'єктів господарського призначення виділяється яма № 2. Вона мала овальну форму, видовжену з півночі на південь, розмірами 2,2 x 3,4 м. Вирізани в материк стінки майже вертикальні, дно рівне, заглиблене на 1,0 м від сучасної поверхні. В дні ями було викопано дві менші ями, одна діаметром 1,3 м, а друга – 1,7 м; їх глибина 0,4 м від рівня дна. Стінки донизу трохи звужувались і переходили в дно (рис. 5). В гумусному заповненні ями разом з вугликами, кусочками обмазки знайдено декілька уламків ліпної та гончарної кераміки, а серед них уламок денця ліпного горщика, фрагменти денця миски на кільцевій підставці та вінець гончарного горщика.

Основними знахідками, здобутими в процесі досліджень відкритих на поселенні об'єктів, є уламки ліпної та гончарної кераміки. Тут відразу необхідно відзначити, що для поселень Верхнього Наддністров'я і Західного Побужжя характерною є велика кількість ліпної кераміки (різко відмінним є поселення в Свіржі). Поселення в Тарасівці теж знаходиться в басейні Західного Бугу і ліпна кераміка в цілому переважає. Однак,

за окремими об'єктами картина дещо інша: в житлі V вона становить 40 %, а в ямі № 4 – її зовсім мало.

На думку В. Барана, ліпна кераміка переважає на тих поселеннях, для яких характерними є заглиблені житлові споруди [Баран, 1981, с. 76], що співпадає з характером жител поселення в Тарасівці. Ліпна кераміка з поселення в Тарасівці мала в тісті значні домішки грубого зернистого шамоту, або шамоту і жорстви, поверхня нерівна, горбкувата. Правда, на окремих горщиках видно сліди згладжування поверхні. Стінки посудин досить товсті, колір поверхні коричнево-сірий, або темно-сірий, випал слабкий.

Основною формою ліпного посуду є горщики. Ця форма ліпного посуду на черняхівських поселеннях Верхнього Наддністер'я та Західного Побужжя становить 80-90 %.

Найбільш поширеною формою є горщики з слабовиділеними плічками та низькими, легко розхиленими вінцями (рис. 6, 1-3, 7,9). Вони були середніх розмірів, діаметр вінця виносив 12-15 см. В деяких горщиків вінця відігнуті більш різко (рис. 6, 4,5,8). Трапляються горщики більш витягнутих форм. Вони мають високі розхилені вінця. Діаметр вінця одного

такого горщика виносив 18 см (рис. 6, 6). Денця горщиків трохи потовщені з виступаючим краєм (рис. 6, 11, 12), або навіть профільовані (рис. 6, 13).

Окрему форму ліпного посуду становлять лійчасті чашки, які на черняхівському поселенні в Тарасівці засвідчені двома фрагментами. Вони мають лійчасто розхилені стінки з заокругленим краєм невиділених вінець та денце на кільцевому піддоні. Такі кухлики мають ширшу етнокультурну та хронологічну приналежність.

Аналогії для ліпного посуду Тарасівського поселення маємо на численних черняхівських пам'ятках Прикарпаття і Волині [Баран, 1961; Баран, 1961а; Баран, 1981, Табл. I, II, IV, X].

Гончарна кераміка, яка виступає масово на поселенні, за складом керамічного тіста і досконалістю виготовлення ділиться на три підгрупи. Від складу глиняної маси до певної міри залежить і форма посуду.

До першої підгрупи відноситься посуд, виготовлений з відмуленої глини з гладкою, іноді, лощеною поверхнею. Посуд другої підгрупи має незначну домішку дрібного піску в тісті, поверхня трохи шершава. Кераміка зі значною домішкою піску, шершавою поверхнею, відноситься до третьої підгрупи.

Серед посуду першої підгрупи є миски, горщики, глечики, кубки. Миски мають ребристий (рис. 7, 10); рис. 8, 16; рис. 9, 7) перехід стінок в плічки, що закінчуються потовщеними з заокругленим краєм вінцями. В частини мисок цей перехід буває більш плавним (рис. 7, 11, 12).

Окремі миски з плавним переломом стінок (рис. 8, 6) мають відкриту, розвернуту форму. Діаметр вінець описаних мисок виносить 12-16 см, хоча трапляються ребристі мисочки зовсім малих розмірів (рис. 8, 5). Денця мисок сформовані на кільцевій підставці (рис. 7, 17, 19, 20); рис. 9, 10). Крім ребристих мисок на поселенні виявлено уламки глибоких мисок з

широкими горизонтально сформованими (рис. 7, 2, 6), рис. 8, 11, 13), або Т-подібними (рис. 7, 3, рис. 8, 7, 11, 12) вінцями. Одна з таких мисок була прикрашена під вінцями заглибленою зигзагоподібною лінією (рис. 8, 9). Аналогії таких глибоких мисок маємо на поселеннях в Черепині, Ріпневі II, Бовшеві II, Дем'янові II [Баран, 1981, с. 86, Табл. XIV, 1, 2; Табл. XV, 1, 2, 4].

Окрему форму утворює миска-ваза з трьома ручками. Вона має легко випуклі бочки, відділені горизонтальним пружком, трохи розвернуті високі плічки з потовщеними, горизонтально сформованими вінцями. Широкі, поздовжньо профільовані вушка з'єднували край вінець з бочками в місці їх переходу в плічки. Діаметр вінець 30 см, висота 24 см, діаметр денця на кільцевій підставці 12 см (рис. 8, 1). Слід відзначити, що такі вази-миски рідко трапляються на черняхівських поселеннях верхів'їв Дністра і Західного Бугу. Знайдено лише три фрагменти таких посудин на поселеннях Ріпнів II і Бовшів II. На нашу думку, вони є більш властивими для попередніх археологічних культур Верхнього Наддністров'я, зокрема, липицької, а також кельтських пам'яток Центральної Європи [Filip, 1956, Tabl. XCVI, 13].

Другою формою гончарного посуду є горщики. Вони бувають переважно середніх розмірів. Деякі з них мали профільовану шийку, широкі горизонтально сформовані вінця (рис. 7, 1, 5; рис. 9, 1, 3-5, 8). Окремі фрагменти належать горщикам з сильно розхиленими (рис. 7, 4), або профільованими зсередини, розхиленими вінцями (рис. 7, 7).

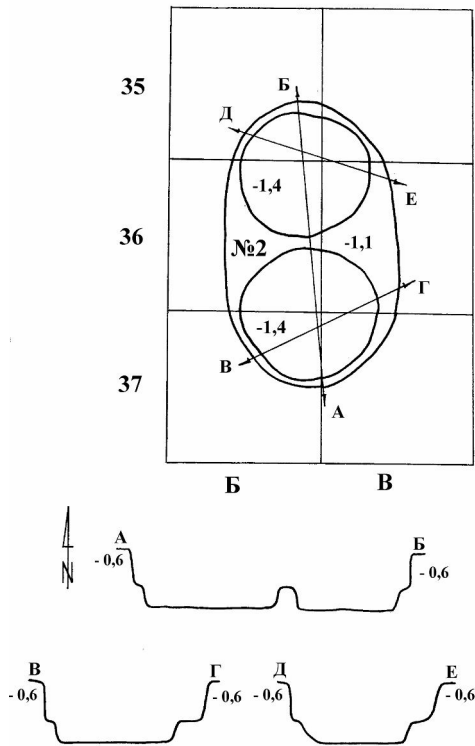

Рис. 5. Тарасівка. 1978. Ур. Підліс. План та перерізи ями № 2
Fig. 5. Tarasivka. 1978. Place Pidlis. Plan and cross-sections of pit № 2

Посуд третьої підгрупи засвідчений на поселенні уламками горщиків з шершавою поверхнею, а також фрагментом вінець піфоса.

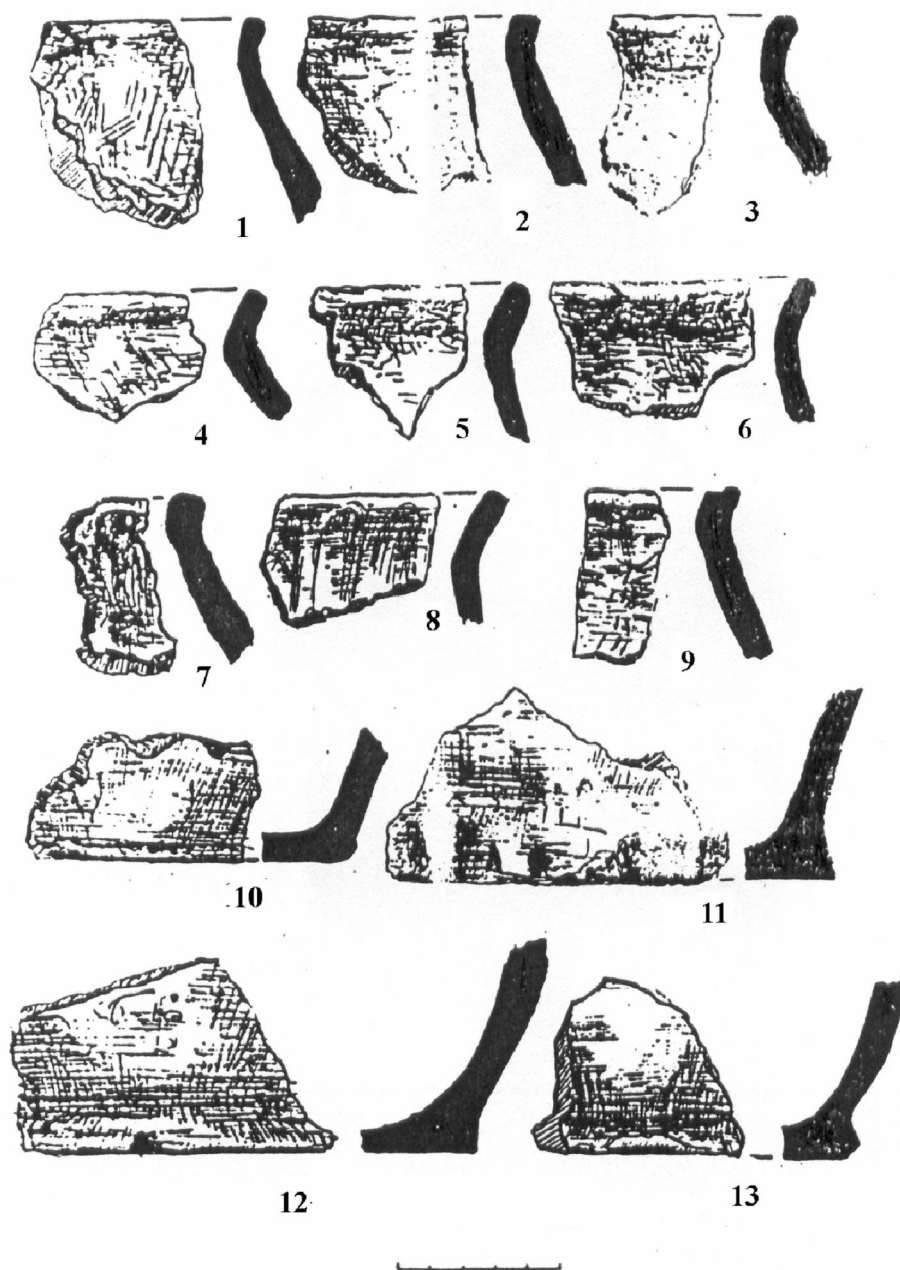

Рис. 6. Тарасівка. 1982 Ліпна кераміка з житла IV
Fig. 6. Tarasivka. 1982. Hand-made ceramic from dwelling IV

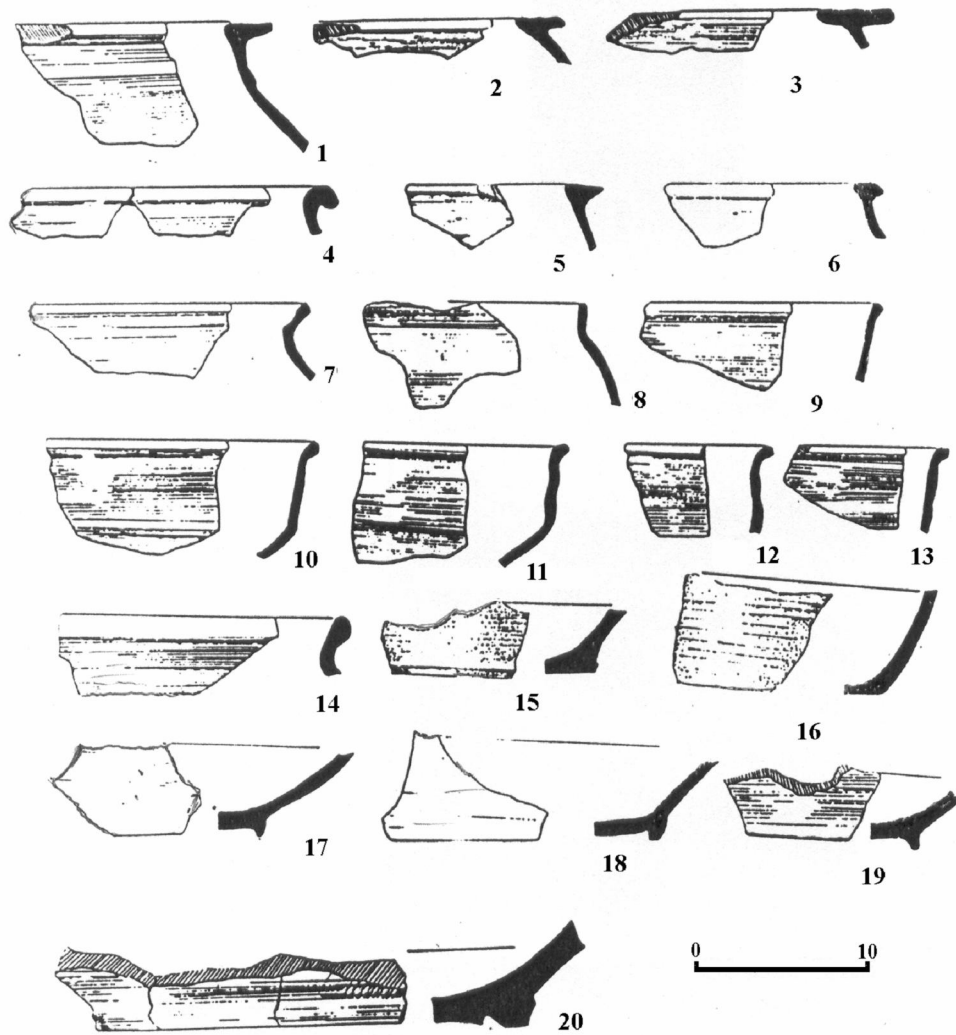

Рис. 7. Тарасівка. 1978. Ур. Підліс. Гончарна кераміка
Fig. 7. Tarasivka. 1978. Place Pidlis. Round-made ceramic

Результати досліджень поселення в Тарасівці показали, що воно є одношаровим. Оскільки виявлена на поселенні ліпна і гончарна кераміка має відповідні аналогії і є характерною для черняхівської культури [Баран, 1961, Табл. IV,V,IX,X.XII; 1964; 1971, с. 103-113], то всі досліджені споруди, а отже, і поселення відносяться до черняхівської культури.

Крім аналогій в кераміці, про час існування поселення можна судити на основі двочленної залізної фібули підв'язної конструкції. Фібула сильно проржавіла, але збереглась повністю в розігнутому виді, тобто голка відігнута в протилежну сторону від приймача. Сильно зігнута дужка фібули переходить в пряму ніжку. Кінець ніжки, загнутий назустріч голці і дещо розширюючись та обмотуючи дужку в місці її переходу в ніжку, творить приймач для неї. Трохи розширена головка дужки має наскрізний отвір, в який вставлено залізний штифт, що служить основою для кріплення на ній пружини з тятивою та голки. Довжина фібули 6,5 см. Фібула відноситься до типу арбалетних з нижньою тятивою і підв'язним приймачем.

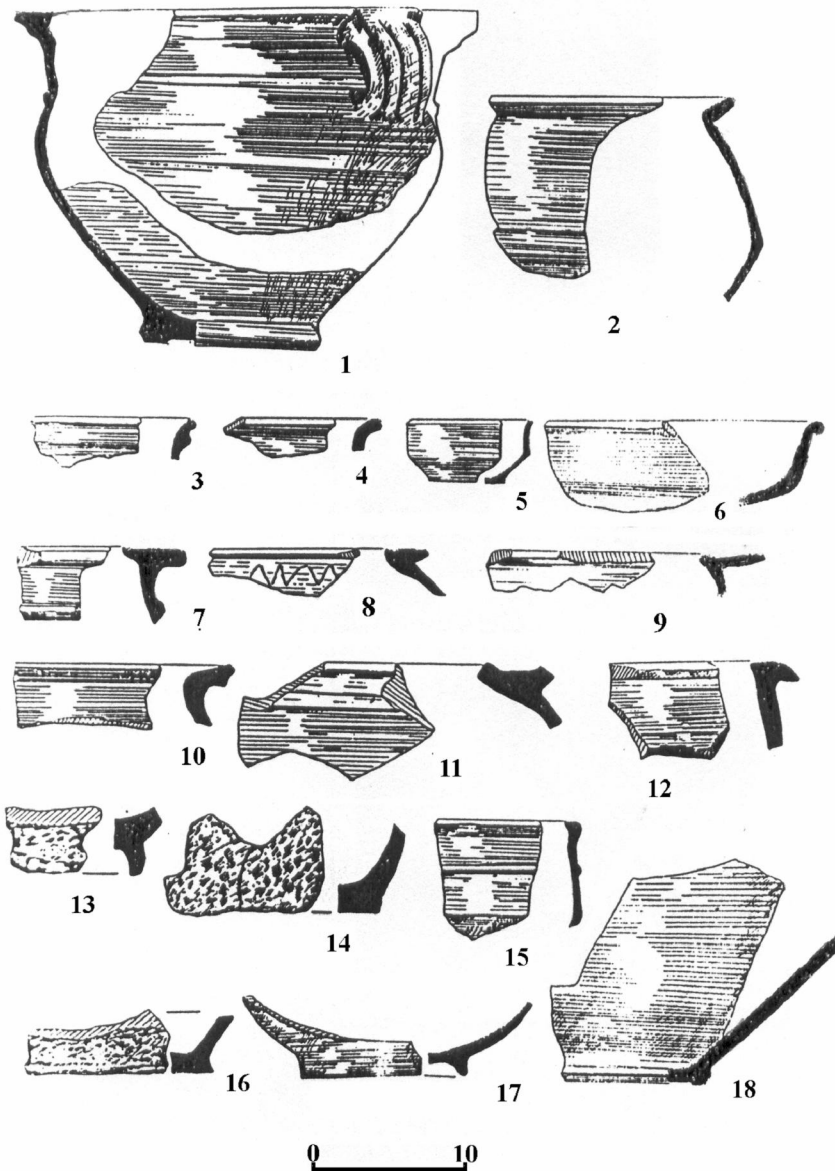

Рис. 8. Тарасівна. 1978. Гончарна та ліпна кераміка
Fig. 8. Tarasivka. 1978. Round-made and hand-made ceramic

Серед окремих знахідок є пряслице, виготовлене з глини з домішкою шамоту, яке за фактурою нагадує ліпні горщики. Воно неправильної біконічної форми, виготовлене неакуратно, наскрізний отвір розміщений не посередині, а зміщений в сторону. Пряслице привертає також увагу нанесеним на поверхню орнаментом у вигляді заглиблених, розміщених по краях радіально коротких та перехрещених двох довгих ліній, що утворюють букву Х. Буква Х оточена лінією майже у формі кола. Діаметр наскрізного отвору 0,5 см.

Ще два пряслиця, що були виготовлені з глини без домішок, мали майже однакову біконічну форму. Їх діаметр 3,2 см, висота 2,5 см, діаметр наскрізного отвору 0,7 см. З такої ж глини виготовлена кулька діаметром 2,2 см.

Із окремих знахідок слід назвати залізну пряжку, виготовлену з округлого в перерізі залізного стержня. Рамка пряжки чотирикутна (2,0 x 2,7 см) з нерівними сторонами, язичок закріплений на коротшій стороні.

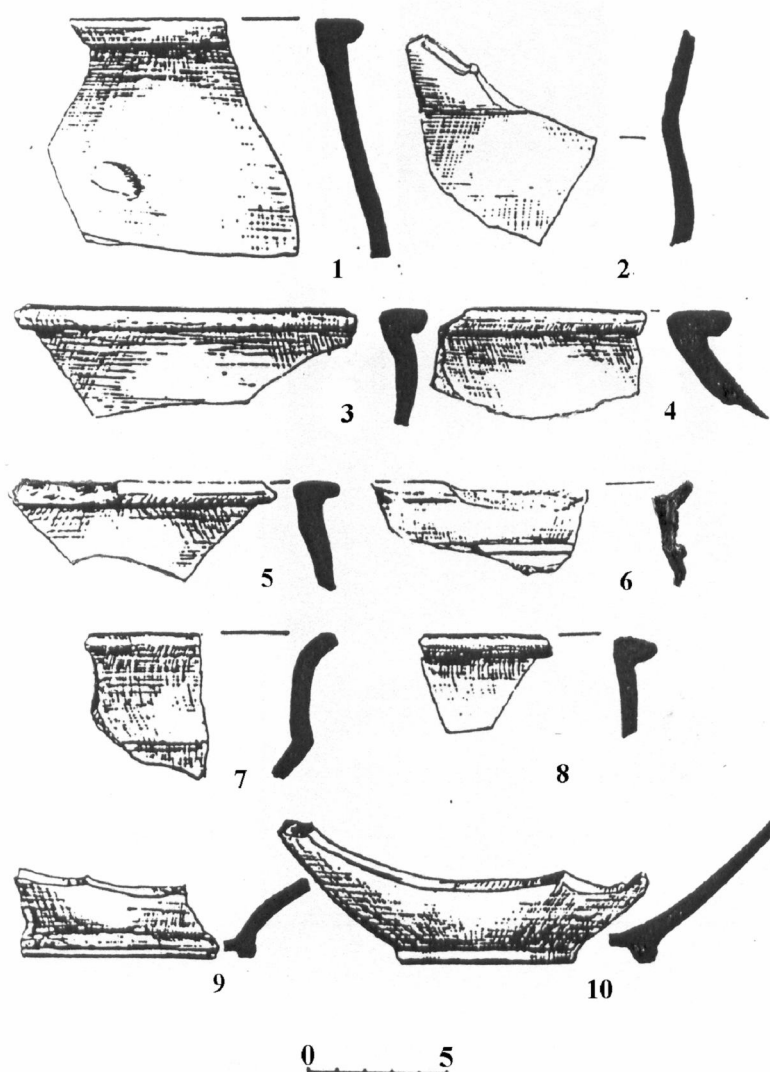

Рис. 9. Тарасівка. 1982. Гончарна кераміка з житла IV
Fig. 9. Tarasivka. 1982. Ceramic from dwelling IV

Металеві вироби також представлені уламками двох залізних пластинок з заклепками.

Привертає увагу зігнута кістяна пластинка, на яку нанесений заглиблений рисунок у формі кільця.

Етнокультурна приналежність поселення визначається на основі широких аналогій в кераміці. На час його існування вказують дві залізні арбалетні фібули підв'язної конструкції з нижньою тятивою.

Арбалетні фібули підв'язної конструкції територіально найближче виявлені в Черепині [Баран, 1961, с. 67-68] біля Львова. Їх датування – III ст. н. е. достатньо вмотивував В. Баран.

Такі фібули знайдені на поселенні в Луці-Врублівецькій разом з монетами Гордіана III (234-244 р. н. е.) [Тиханова, 1955, с. 43-46]. До III ст. н.е. відносяться такі фібули за схемою Альмгрена [Almgren, 1923, s. 85]. А. Амброз відносить такі фібули до першого варіанту першої серії підв'язних фібул і датує їх III ст. н. е. [Амброз, 1966, с. 62-63]. Словацький дослідник

Т. Кольнік подібні фібули з Очкова датує другою половиною II-IV ст. н. е. [Kolnik, 1959]. Це співпадає з загально прийнятим датуванням черняхівської культури. Якщо брати в комплексі керамічний матеріал з врахуванням датування фібули, то поселення в Тарасівці можна віднести до раннього та середнього етапів черняхівської культури.

ЛІТЕРАТУРА

Амброз А.К.

- 1966 Фибулы юга Европейской части СССР. – Москва. – 111 с.

Баран В.Д.

- 1961 Поселення перших століть нашої ери біля села Черепин. – Київ. – 119 с.
1961а До питання про ліпну кераміку культури полів поховань черняхівського типу у межиріччі Дністра і Західного Бугу // МДАПВ. – Вип. III. – Київ. – С. 77-89.
1964 Памятники черняховской культуры бассейна Западного Буга // МИА. – № 116. – Москва.
1971 Поселення черняхівського типу поблизу села Дем'янів у Верхньому Подністров'ї. // Археологія. – С. 103-113.
1981 Черняхівська культура. – Київ. – 263 с.

Тиханова М.А.

- 1955 Поселение культуры полей погребений в Луке Врублевцевой Хмельницкой области // КСИА АН УССР. – Киев.

Цигилик В.В.

- 1993 Про локальні особливості черняхівського поселення в с. Свірж // Studia archeologica. – № 1. – С. 35-42.
1996 Нові дослідження поселення в Неслухові // MSROA. – Rzeszów. – S. 283-289.

Almgren O.

- 1923 Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen. –Leipzig.

Filip J.

- 1956 Keltové ve střední Evropě. – Praha. – Tabl. XCVI. 13. – 551 s.

Kolnik T.

- 1959 K typologii a chronologii niektórych spon z młodszej doby fimskiej na juhozapadnom Slowensku.// SA. – XIII-I.

***Volodymyr CYHYLYK,
Volodymyr KASJUKHNYCH***

CHERNJAKHIV CULTURE SETTLEMENT NEAR TARASIVKA

The results of investigations of the Roman Age settlement near Tarasivka in western part of Upper Bug region. Dwellings and economic buildings of the settlement are characterized in detail. Analysis of the researched materil allows the author to date back the settlement to early-middle stages of Chernjakhivs'ka culture.